

SZÉLL KÁLMÁN

AZ ETIKA VÁLSÁGA A HARMADIK ÉVEZREDBEN¹

Az anyag megalvadt szellem, a szellem illanó anyag.
(A szerző kvantummechanikai metaforája)

Az etika a filozófia ága, voltaképpen az erkölcs „kiterjesztett” változata, amely (némileg egyszerűsítve) meghatározza, hogy mi a jó és helyes, a rossz és helytelen cselekedet, ily módon cselekvéseink legfőbb irányítója. A helyes út megválasztása azonban nem mindig könnyű. Nem véletlen, hogy amikor az Úr ál-mában megjelent Salamonnak, az tőle nem hosszú életet, még csak nem is gazdagságot, hanem azt a képességet kérte, hogy a jót a rossztól megkülönböztethesse (1Kir 3). Cselekvéseink mindenkor – tudva vagy akarva, vagy éppen ellenkezőleg – a lelkiismeret ellenőrzése alatt állnak. A lelkiismeret egy titokzatos második – mondhatjuk, hogy „jobbik” – énünk, amely afféle belső ellenőrként vigyázva tekint önmagunkra, és – folytonosan, kéretlenül – megítéli, bírálja tetteinket.²

Az etikának mindig **világnézeti** (értékrendi) alapja van, miközben a megszerzett **tudásra** (tudományra) is támaszkodik. Gyakran éppen maga a tudás (pl. új tudományos felfedezés, módszer stb.) veti fel az etikai kérdéseket. Világnézet és tudás hiányában az etika csak viselkedési szabályok gyűjteménye lenne. Úgy tűnik, évezredünkben az etika válságban van, aminek oka elsősorban *napjaink tudományának fejlettségében és az emberiség világnézeti zűrzavarában keresendő*.

Európában az etika több ezer éven át a szeretetre alapozó zsidó-keresztény **tízparancsolatra** épült, s lényegét tekintve alig változott. A felvilágosodás után azonban megindult, s az utolsó száz esztendőben felgyorsult az etikai elvek egymással is vetélkedő „burjánzása”. Ennek okai az **ipari forradalmat** követő, napjainkat meghatározó **informatikai és technikai forradalom**, a **posztmodern kor** („minden lehetséges, de semmi sem biztos!”), a **neoliberális életszemlélet**, valamint a **filozófiai relativizmus**. Ezek befolyásolják kultúránkat, eszmeiségünket, életmódunkat.

- 1 A Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Karának Diákköri Konferenciáján (Szombathely, Tó Vendéglő, 2018. május 5.) felkérésre tartott előadás szerkesztett és némiképp bővített változata.
- 2 Az ember alapjában véve jó, de „rosszra hajló” természete van. A lelkiismeret a „jó szolgálója”, amiről egyesek azt tartják, hogy Isten eleve a szívünkbe írta a helyes cselekedetek normáit.

A vallásosságot felváltotta a **szekularizmus**, azaz az elvilágiasodás, ami a *életszínvonnallal egyenes arányban áll*. A technika fejlődése alapozta meg a *jóléti társadalmat*, s annak életszemléletét. A „nyugati” ember a történelemben eddig nem létező jólétben él, saját eredményeitől megrészegeedett – ezek valóban páratlanok –, s ezzel párhuzamosan **Isten nem hiányzik** az életéből. Számára akár be is teljesült Ádám és Éva paradicsomi vágya, „olyannak érzi magát, mint Isten.” A jóléti ember elkényelmesedett, a biológia törvényeit s az anatómiai adottságokat felrúgva, „szellemi voluntarizmustól” vezérelve, életidegen elvek (s azok hirdetőinek) uszályába kerülve, **eltávolodóban van a természettől**. Ez az eszmeiség napjainkban világhatalomra tör. Egyik társadalmetikai veszélye (következménye) a **népesség fogyása**, amit szeretnek az anyagi akadályok álarca mögött mentetegetni, pedig a világ népesedésmintája éppen azt mutatja, hogy *a jólét (gazdagság) és a gyermekáldás egymással fordított arányban állnak*. Ám egyidejűleg – a nem jóléti társadalmakban – a **népességrobbanás is** fenyegeti a világot. Jólétünk során azt sem vesszük észre – mert ez is etikai kérdés –, hogy technikai haladásunk során évmilliók kincseit (szén, olaj, gáz stb.) – a napenergiának megannyi „akkumulátorát” – használjuk el. Lassan, de biztosan tönkretesszük a **környezetet**, élehetlenné alakítjuk a világot. Önző módon **a jelennek élünk**, az etikát pedig folyamatosan a „szabadság” oltárán áldozzuk fel.

COGITO ERGO SUM

A második világháború utáni csaknem fél századnyi időszakban a világ nagy részében a **marxizmus** volt a meghatározó ideológia. Filozófiájának fő kérdése *Descartes* 1673-as híres mondására épült, *cogito ergo sum*, azaz: „*gondolkodom, tehát vagyok*”.³ Számukra az volt a meghatározó kérdés, hogy mi az elsődleges, a gondolkodás (szellem), vagy az anyagi lét? Szerintük a helyes sorrend a „vagyok, tehát gondolkodom”, a **szellemi helyett az anyagi léte tartották elsődlegesnek**, fontosabbnak. Ám e probléma illetén felvetése erőltetett, noha maga a kijelentés lényeges, sőt kihívó. Nyelvtanilag mindkét sorrend elfogadható. De gondoljuk meg, hogy nem minden anyag képes gondolkodni, ám minden szellemi megnyilvánulásnak anyagi feltétele (alapja) van. Nem lehet tehát vitás, hogy **a szellem magasabb rendű!** Elvileg feltételezhető ugyan, hogy az anyag – az evolúció során – önfejlődő módon állította (állítja) elő a szellemet. A történelmi elsőbbség azonban nem feltétlenül jelent fontossági fölényt, sőt a *descartes-i* mondásban – esetleg éppen az anyagból kialakuló – fejlettebb entitás (a gondolkodás) feltételez – jogosan! – minőségi elsőbbséget. Ugyanakkor logikailag nem zárható ki az az isteni (szellemi) elsőbbség sem, amely előbb „gondolta ki” (= teremtette) azt az anyagot, amely azután kifejlesztette a maga szellemét. Ám, míg az anyag nem képes új anyagot előállítani, **a szellem önmagát képes szaporítani**, szinte korlátlan és szabad. A megválaszolatlan (sőt jelenleg megválaszolhatatlan) fő kérdés azonban éppen az, hogy *honnan származik a megkérdőjelezett „elsődleges” valóság*, vagyis az anyag, vagy a szellem?

3 Feltehetően Szent Ágoston (Aurelius Augustinus) „ha csatlakozom, vagyok” mondása nyomán.

HIT ÉS TUDÁS

E kérdéssel elérkeztünk az *Isten-hithez*. Az emberiségnek nagy hányada valamiképpen Istenhívő, igazi ateista kevés van. (Persze éppolyan kevés, aki valamely tételes vallásfelekezethez sorolja magát, s azt meg is éli.) **Isten léte – miként nem-léte – ismeretelméleti (episztemológiai) és filozófiai úton nem bizonyítható. Isten létének „fedezete” a hit.** Az ateista sem hitetlen, csupán úgy *hiszi*, hogy nincs Isten. Az emberiség kisebbsége szilárdan megállapodott Isten hitében vagy annak hiányában, nem elhanyagolható hányaduk azonban *bizonytalan, kételkedő*, vagyis tulajdonképpen a két pólus között mintegy úton van, mozog, esetleg átevez a túlsó partra, vagy visszakanyarodhat az innensőbe.

A ma embere hajlik arra, hogy csak a racionalist fogadja el, a hitet szembeállítja a tudománnyal, mivel a **hit racionálisan nem bizonyítható**. Ez azonban hibás megközelítés, hiszen a **tudás és a hit egy töről fakadnak. A hit a tudomány előfeltétele**, előállomása, ha tetszik előszobája. Noha – természetesen – léteznek véletlen felfedezések (pl. a penicillin), a legtöbb tudomány eredmény hittel (hipotézissel) kezdődött, amit a rendelkezésünkre álló eszközeinkkel bizonyítani igyekeztünk. Ám számos tudásról kiderül, hogy a bizonyítékok tévesek, azaz *a ma bizonyossága a holnap tévedése*. (Saját orvosi életem számos tudástételéről derült ki, hogy tévesek, közülük – nem is eggyel – egyenesen ártottunk is a betegnek!) Galilei előtt pl. mindenki saját szemével látta, és bizonyítottnak vélte, hogy a nap keleten kel és nyugaton nyugszik. Kiderült, hogy ez a *tudás* csak *hit* volt, miközben Galilei *hite* később *tudássá* alakult. Galileitől csak azt kérte az inkvizíció, hogy állításait hipotézisként határozza meg, hiszen azokat nem is volt képes bizonyítani. (Egyébként ma is úgy beszélünk a napról, ami „felkel” és „nyugszik”.) Einstein még a relativitás elméletének deklarálása során is néhány hipotézist hagyott nyitva, amiket azóta nagyrészt (lehet, hogy mára valamennyit?) igazoltak. A mintegy 14 milliárd évvel ezelőttre feltételezett **ősrobbanás** – bármennyire is meggyőzőnek tűnhet – csupán spekulatív modell, **hipotézis**, sőt „hipotézis-csokor”, vagyis **hit**, ami – azon túl, hogy tudományos bírálói is vannak – számos nyitott kérdést hagy maga után. (Pl. hogyan, miért keletkezett az ott szereplő anyag és antianyag, hova tűnt az *antianyag*, a máig megfoghatatlan, a világmindenség nagy részét alkotó ún. *sötét anyag*, hasonló *ősrobbanás* azóta miért nem történt, stb.) Az *ősrobbanás* felfogható a *folyamatos teremtés* természettudományos magyarázataként is, aminek pusztán „hite” persze tele van előfeltételezésekkel is, pl. hogy következményeként néhány milliárd év múltán megjelenik az ember?! (Ez viszont felveti a „kódolt” vagy a „véletlenek” révén létrejövő evolúció kérdését, aminek boncolgatása meghaladná jelen tanulmány tárgyát és terjedelmét.) A „semmitől” sohasem lesz „valami”, a „**valami**” **keletkezésében a teremtésnek nincs alternatívája**. Semmivel sem cáfolható azonban (sőt okkal feltételezhető), hogy Isten az evolúció során önfejldés által képessé tette az anyagot, hogy szellemmé nője ki magát, s fokozatosan – bizonyos mértékig – hasonlóvá váljék tervezőjéhez.

Amikor a hitből tudás lesz, csak az elnevezés változik! **A tudásban nem vesz el a hit, sőt megerősödik.** (Hinnünk kell abban, amit tudunk!) **A vallásos hit is egy hipotézis, aminek végső bizonyítása a történelem ígérete.**⁴ A hit egyenesen igényli a racionalitást. Sok más mellett Szent Ágoston vallotta, hogy **fides quaerens intellectum**, vagyis a hit értelem után kiált. Ezt azonban a hit – jelesen a vallások – csak részben tudják biztosítani, mert egy

4 Nem zárható ki a jövőben egy létező transzcendens világ racionális (metafizikai) megközelítésének bekövetkezése, de az sem, hogy az ember csak halála után győződik meg hite (vallása) igazáról.

természetfeletti, számunkra nem bizonyítható, transzcendens világban, s annak urában hisznek, ami túl van a háromdimenziós természettudomány, vagy akár a földi emberi élet jelenleg megfogható metafizikai lehetőségein.

A TUDÁS HATÁRAI, ÉS AMI AZON TÚL VAN

Ám jogos a kérdés (sőt a kétely!), hogy valóban túl van-e? Szinte **minden tudomány folytonosan falakba ütközik**. A megismerhető valóságnak elvileg ugyan nincsenek határai, ám egyelőre vannak gyakorlati korlátai. Tudományfilozófusok szerint a megismerhető tudásnak csak mintegy 5%-át birtokoljuk! Mára még a leginkább egzaktak (egésznek, támadhatatlannak) vélt tudományok is – mint a matematika és a fizika – „áldozatokká” váltak. Utóbbinak egyik legizgalmasabb ága a kvantumfizika (kvantummechanika), amely meglepő felfedezésekhez, sőt *paradigmaváltáshoz* vezetett. Hogy csak a legismertebbeket említsem, *Planck, Einstein, Heisenberg, Bohr*, akiknek ún. paradoxonjaival kapcsolatban ma egyfajta „bizonytalansággal” állunk szemben.

Mi emberek a **mezokozmoszban** élünk, eszerint észlelünk. Világunkban nem látjuk az infra- és ultraibolya sugarakat, nem halljuk az infra- és ultrahangokat, amik számunkra tulajdonképpen nincsenek, pedig ezek léteznek. (A több mint nyolcvanból csak egy oktávnyi elektromágneses rezgést látunk színként!) Ki hitt volna 150 évvel ezelőtt a rádióhullámokban, vagy pl. a televízióban? Azt mondtuk pl. egy üres szobára, hogy nincs benne semmi, pedig valójában levegővel, nitrogénnel és oxigénnel volt tele, amik nem láthatók.

A mezokozmosz mellett tudományos módszerekkel megközelíthetjük a **makro- és mikrokozmoszt is**. A makrokozmosz elérhetetlenségéhez – legalábbis korlátozott elérhetőségéhez – elég a fényév fogalmára gondolnunk. A fény hihetetlen gyorsasággal, 1 másodperc alatt hét és félszer kerüli meg a földet, s az univerzum átmérője 15 milliárd fényév. Ennek alapján szinte el sem lehet képzelni a *fényévek* tér- és időbeni felfoghatóságát. Míután ekként folyamatosan falakba ütközünk, csak **részleges tudásban**, s ugyanakkor **részleges tévedésben** is élünk. Közvetlen tapasztalatainknál – műszereink segítségével – ugyan jelentősen tökéletesebben észlelhetünk, de ki meri megválaszolni, hogy van-e és hol a határ?

Mi mindig **részeket** vizsgálunk, s ez a makro-, mezo- és mikrokozmoszra egyaránt érvényes. (Emlékezzünk, gyermekkorunkban is előbb-utóbb szétszedtük a síró babát, hogy megnézzük, mitől tud sírni.) Így jutottunk el az elektronokig, sőt az ún. „isteni részecskékig”, a bozonokig.⁵ A valóságban éppen ezek a kis részecskék a vizsgált egész alapját tárják fel, ám keveset mondanak arról a *nagyon bonyolult, egymással összefüggő, egymásra utalt s csak egymással összefüggésben megérthető holisztikus rendszerről, amelyben élünk, s amelyet végső fokon e kis részecskék alkotnak*. A felfedezett elektronokból aligha lennének képesek összerakni a világot. Nem értjük pl., hogy hogyan lett a mozgóból mozdulatlan, az üresből kompakt anyagi tömeg. (A Braun-féle molekuláris mozgás, de az atomok körüli elektronok mozgása egy mozdulatlan, „szolid” anyagot eredményeznek, s bár pl. az elekt-

5 A materialista beállítottságú fizikusok, filozófusok ezt a kifejezést elítélik, mert Istennek – úgymond – nincs helye a tudományban. (Nehéz bizonyíthatósága miatt „istenverte részecskének” is nevezték.) Kétségtelenül elterjedtebb meghatározása a „Higgs-részecske”, de hívják a fizika Szent Gráljának is, amit eredetileg Higgs feltételezett (2012-ben), s amit a CERN (Európai Nukleáris Kutatási Szervezet) hatalmas részecskegyorsítója 2016-ban „csaknem igazoltak” (felfedeztetnek) deklarált.

ronok is viszonylag távol keringenek a protonoktól, az anyag mégsem laza, hanem tömör. Hasonló egy hangyabolyhoz, amely messziről kompakt halomnak tűnik, közelről viszont állandó nyüzsgés jellemzi.) S a legtöbb megfigyelésben figyelmen kívül hagyjuk az *állandó mozgást, változást hozó időt*, csak a statikus „most”-ra összepontosítunk. (Főnevekben gondolkozunk, pedig igékben kellene.) Ismerjük a gravitáció törvényét, csak éppen miértjét nem. Holott ez lenne a lényeges. Szinte minden épület téglából áll. Felbontva eljutunk a tégláig, mint alapegységhez (ezen túl az agyaghoz, molekulákhoz stb.), de a téglából nehezen, vagy el sem jutunk az épülethez. Mondjuk a magyar parlamenthez. A hidrobiológusok definíciója szerint azt nevezzük hálnak, amelyik az ő meghatározott méretű hálójukon fennakad. Ilyen önkényes kritériumokhoz (premisszákhöz) a tudósoknak joguk van, élnek is vele. A „háló” akár metaforaként is felfogható. Ám bizonyára léteznek olyan „halak” is, amiket ők már nem hálnak neveznek. Mert az univerzumban minden mindennel összefügg, aminek csak kis részleteit tudjuk felismerni. Ezen az alapon azonban *nem elvethető egy olyan valóság feltételezése sem, amely a háromdimenziós rendszeren túl, a transzcendensbe megy át.*

Faraday és Maxwell nyomán már a XIX. században is tudtuk, hogy a fénynek hullám, majd Planck alapján azt is, hogy *részecske* természete is van. Így született a XX. század elején a kvantummechanika. Einstein, mint energiakvantumot bevezette a *فوتون* , a kvantummechanika pedig bebizonyította, hogy **nem csak a fénynek, hanem minden atom részecskéinek kettős természete van.**⁶ *Egyfelől se részecskék, se hullámok, másfelől mindkettő együttesen.* Ez nem más, mint a valóság szemléletének olyatén átalakulása, hogy **a materiális, és a nem anyagi (szellemi) világ egymásba olvadni látszik. Nincs éles határ! Az anyag a szellemnek csak változata.** A kvantummechanikus Peter Dürer odáig ment, hogy szerinte **napjainkban egy második felvilágosodásra lenne szükség,** mégpedig kevesebb materializációval, több spiritualitással.⁷ A „valóságkomputerből” mi csak a hardvert vizsgáljuk és ismerjük, noha a softvernek nagyobb a jelentősége.

Hogy mit értünk „szellemi világon”, abban nincs egységes vélemény. Ezt a fogalmat – a dolog természetéből fakadóan – a klasszikus fizika nem is ismeri. Dürer szerint *az anyag nem anyagból van, hanem nem megragadható „kapcsolatstruktúrákból”,* amik szelleminek nevezhetők. A magam részéről – sokakkal együtt – a *nem anyagi (immateriális) valóságot* fogom fel szelleminek, ami nem feltétlenül jelent tudatosságot. Ide tartozik az ÉLET, mint olyan, amely – a gondolkodáshoz hasonlóan – ugyan anyagi alapot feltételez, noha maga nem anyagi. Ilyen értelemben a természettörvényeknek, növényeknek és állatoknak stb. nem anyagi vonatkozásai is szellemiek. Ebben a szellemi hierarchiában történelmileg megjelenik a tudat, s e vonatkozásban is kitüntetett helyet foglal el *az ember, akinek a legtudatosabb, legrszabadabb, alkotó szelleme van,* ami – a keresztény vallások felfogása szerint –

6 Broglie 1929-ben – egyebek mellett ezen felismerés okán – Nobel-díjat is kapott. Állítását Estermann–Stern kísérletekkel igazolták, vagyis az atomoknak (azok részecskéinek), a molekuláknak – az ún. *Planck-tömeg* határáig – kettős természetük van. (Ezen alapul pl. az elektromikroszkóp is!) A mikro-viszonyokra jellemző, hogy a parányi proton (atommag) tömegéhez képest az elektron annak csupán 1/1836-od része, amely negatív töltésű, koncentrikus „héjakon” kering a mag körül, s hullámként is viselkedik. Ezen „hullámrészecskék” fizikailag pontosan nem mérhetők, s számos bizonytalan kérdésre (pl. az elektron-pozitron élettartamára stb.) nincs pontos válasz. (Heisenberg-féle határozatlansági reláció, vagy jobb fordításban akár „homályossági viszony”, 1927).

7 DÜRR, Hans Peter: *A tudomány határai.* Kairosz Kiadó, Bp. 2011. Dürer (1927) különben Heisenberg tanítványa, majd munkatársa, 1978–92 között a Max Planck Intézet igazgatója volt, aki ötven éven át foglalkozott kvantummechanikával.

a lélekkel hozható szoros kapcsolatba. A keresztény vallások szerint is elfogadható evolúció során Isten mintegy magához vonzza a kódolt fejlődést, ennek során alakult ki az élet s az ember (Teilhard de Chardin).

Az anyag és szellem kölcsönhatása, egymásra-utaltsága, ám benne a szellem fölénye csodálatos. Amikor pl. egy festőművész alkot, szellemiségét anyagi festékekkel, anyagi vázsonra helyezi. Míg azonban az így elkészített színhalmaz szintisztán anyagi természetű, az elkészült kép már szellemi alkotás. Azaz az anyag és szellem kettőssége makro méretekben is testet ölt. Ugyanígy a zeneszerző anyagi hangszerek segítségével szólaltatja meg a megálmodott muzsikáját, ami már szellemi kvalitás. Felfogásom szerint ilyenformán a valóság történelmi sorrendje, hierarchiája, önbezáruló köre: *Szellem (Isten)*, → *anyag-szellem*, → *anyagi, tudatos szellem* → *anyag nélküli szellem (Isten)*.

A tudomány, és főleg a kvantummechanika világában a fogalmak közérthető módon nehezen nevezhetők meg. A matematikailag kifejezhető tételek mellett Dürr szerint a tudósoknak is szüksége van egyfajta **analóg** (önmagán túlmutató) **beszédre**, ami lényegét tekintve **metaforikus**, az univok és equivok közt helyezkedik el. A valóságot nem önmagában, hanem képek, modellek, segédfogalmak révén teszik felfoghatóvá. A metafora lényegében a valóság érthetőbb, újszerűbb bemutatása, egyfajta valóságtöbblet, elővételezés, mely valamennyi tudományban – még az ún. egzaktakban is – jelen van. (Érdekessé, hogy újszerű tanításait Krisztus is gyakran metaforákban közölte.) A hasonlatok *rejtett konkrétumokat* takarnak, illetve fednek fel. Ehhez szükségünk van egyfajta – általában csak felnőtt korra kialakuló – szimbolikus érzékeléshez, fantáziához. Ezzel érezhetünk rá mondjuk pl. a „kacagó napsütésre”, vagy Ady színes „rözsedalaira”. Vagy nézzünk példának egy metaforikus kijelentést: „*az öregség az élet alkonya*”. Ez a hasonlat találó, de túl is mutat önmagán, vagyis a metaforák egyfajta nyitottság, másfelől korlátok után kiáltanak. De ki tudja, hogy hol a korlát? Mert ha pl. ez említett metaforát tovább gondoljuk, akkor az élet alkonyát követheti egy új napkelte, a túlvilági élet, vagy éppen az újjászületés (lélekvándorlás). Ha viszont korlátozunk, akkor a napnyugta a halált, végpontot jelenti.

Vannak olyan **jelenségek, megfigyelések, fogalmak, amik bizonyos dolgokat csak sejtetnek**. A hit, de részben a tudomány is ezen alapul. A panteisták pl. a csodálatosan összetett természetből, vagy akár magából az elképzelhetetlenül felépített emberből szinte szükségképpen következtetnek Isten léteire. (Nem feltétlenül valamely felekezet konkrét istenére, hanem egy mindent átfogó, alkotó, vagy az ókorban gyakran használt, „első lökést” adó SZELLEME-re.) Einstein is ezek közé tartozott. *Isten megfoghatatlan, de nyomokat hagy maga után*. Gondoljuk el, az ember valójában és elvileg egy rendkívül labilis összetételű, milliárdokra rúgó sejtekből összeálló komplex rendszer, ami azonban titokzatos módon folytonosan integrációra, stabilitásra törekszik, sőt a változatlan látzatát keltheti. Valamennyi sejt szüntelen mozgásban, munkában van. Tudja a dologát! Többmilliárd sejt összehangolt harmóniában végzi tevékenységét. Egy látható *karmester nélküli zenekar*, ami elvileg nagyon sérülékeny rendszer, ám mégis évtizedekig szinte az állandóságot mutatja. Önfenntartó és önmegújuló. Más káoszokhoz hasonlóan, de velük együtt a „*kvantumkáosz*” része, amelyben a statikus instabilitás dinamikus stabilitásba megy át. Folyadéktereinke anyagai, folyadékjai pl. folyamatosan cserélődnek, ám mi a gyakorlatban mégis statikus folyadékokkal számolunk. Vörösvérsejt-számunk szinte állandó, noha egy-egy sejt élete kb. három hónapi tart. A megtermékenyített petesejt osztódni kezd, végül emberré válik. A folyamatot jól ismerjük, néha talán azzal is átalatjuk magunkat, hogy „tudjuk”, ám éppen a *mierről* és *hogyanról* (egy esetleges „rendező kézzől”) csak homályos elképzeléseink, feltevéseink van-

nak. S ez csak *egy* ember. Ám az „én” szóban benne foglaltatik a „te”, ezáltal a kettőnk „mi”-je, sőt az egész emberiség. *Az ember a természet része, s nem annak mintegy „kívül-álló” független megfigyelője.* Mi mind mindennel összefüggünk, mint ahogy a **kozmoszban minden mindennel feloszthatatlanul, elválaszthatatlanul holisztikusan összekötődik.** Tudományunk főleg a „szétszedésre”, absztrakcióra épül, amit azonban jelenleg még csak hiányosan tudunk „összerakni”, az időbeli változást, a folyton-fejlődést és megszűnést a „most”-tól elkülöníteni.

A SZELLEM TÉRHÓDÍTÁSA – ÉS ANNAK JELENTŐSÉGE

Az elmondottak alapján sokak számára megtévesztő lehet a szellem érvényesülésének illetően „reneszánsza”, hiszen a XVIII. századi „felvilágosodás” is a szellem uralmára épült. Nevezhettük volna akár „szellemi forradalomnak” is, amiben azonban a – kezdetben meghirdetett vilásshabadság ellenére – az anyagelvűség és vallásellenesség (vele a szellem egyfajta korlátozása) dominált. Voltaire, sajátos „deizmusa” révén elismerte ugyan Istent (akár teremtőként is), de csak olyannak, aki már nem szól bele a világ folyásába. A felvilágosodás számos pozitív hatása és eredménye vitathatatlan, egyebek mellett a filozófia, könyvnyomtatás fellendülése, a gondolkodás "felszabadulása" ígéretesnek mutatkozott. Ám a felvilágosodás a természeti törvények elsőbbsége révén bizonyos fokig *az anyag fogságában tartotta a szellemet.* A tőle elválaszthatatlan francia forradalom során már hangsúlyt kapott a militáns ateizmus. A vallással látszólag szembenálló tudományos felfedezéseket oltárra emelték; Istennel szemben (és nem általa) egyedüli hangsúlyt kapott az emberi „értelem” és szabadság. Sajátos, felvilágosult, a transzcendenst (a vallást) elutasító, sőt *azt a természettudományokból mintegy kirekesztő*, „ellenségesnek” tekintő, máig ható ideológiát teremtett.

Ezzel szemben ma nyitottabb, noha még mindig ellentmondásos a helyzet. A kvantummechanika ismertetett fejlődése révén a tudomány a legparányibb régióban mintegy *ki-nyitotta a tudomány ajtaját a végtelen, anyagtalan világ felé.* (A legnagyobb méretű régióban, vagyis a makrokozmoszban ez az ajtó alighanem ugyancsak nyitva áll, csak ehhez még kevésbé van hozzáférésünk, mint a mikrovilághoz.) Minthogy a „valóság” most már tudományosan sem a tárgy- (anyag-)szerű realitás, **legálissá, sőt szükségszerűvé vált a „transzcendensbe” való behatolás, a természetfelettinek az ontológiai létezésbe és a természettudományba való befogadása.** A tudomány és vallásos hit tehát többé már nem egymást kizáró, hanem éppen **egymást kiegészítő** (komplementer) kategóriák.

A SZELLEMI VILÁG ÉRTELMEZÉSE

A „szellemi” jelenségek, kérdések ma még csak részben magyarázhatók. Pedig **a valóság alapja, az élet és az univerzum létrejötte, sőt működési elve nagy valószínűséggel szellemi.** Vannak pl. „anatómiai érzékszerveink” (fájdalom, tapintás, látás, hőérzés, szaglás stb.), aminek anatómiáját, élettanát ismerjük, bár működésük teljes megértésétől még távol vagyunk. De hol az anatómiája a *szeregetnek, bizalomnak, büszkeségnek, bátorságnak, rokonszenvnek, reménynek* és még folytathatnám. Ezek a mi szellemi kincseink. E tekintetben a mesterséges intelligencia nem lehet az ember vetélytársa, mert emberi szellem alkotta azt

az anyagi szerkezetet, aminek működése ugyan szellemi, de önmagát gyarapító intellektussal, érzésvilággal, tudatosan átélt erkölcsiséggel nem rendelkezik, nincs „hibatűrő”, mintafelismerő képessége, önmagától való kreativitása, új összefüggéseket alkotó lehetősége stb.

A szellemi tevékenységek meghatározó volta nem az embereken át lépett a világba, az ember csak az első volt, aki ezt felismerte, sőt alkalmazta. A tudattalan szellemtől eljutottunk a tudatos emberi szellemig, de **a szellemi hierarchia csúcán elképzelhető egy, az anyagi alapot nélkülöző, önállósult SZELLEME léte is.** (*Gondolkodom, pedig anyag nélkül létezem.*) A természettudományok (pl. a kvantummechanika), sőt a szélesebb értelemben vett szellemtudományok (pszichológia, filozófia, teológia stb.)⁸ fejlődése alapján semmi nem szól az ellen, hogy a világmindenségben okkal feltételezhesünk egy „mindenható”, „legfelsőbb” szellemet (mondjuk ki: isteni Szellemet), mint eredendő okot (alfát) és végső célt (omegát), s megtapasztalhatjuk világunk „természetfeletti” szellemi vonatkozásait.⁹ Tágabb értelemben magát az „életet”, vagyis az élő világ szellemi tevékenységét, kitüntetetten az ember szellemiségét, amely az alkotó (teremtő) Isten földi „képmását” jeleníti meg. E lehetőség a **mai szellemtörténet – sőt a természettudomány – egyik ébredező, sokat ígérő paradigmája.** (Utóbbi fejlődése éppen a paradigmák változásán szemlélhető!) Ez azt is jelenti, hogy a természettudományos kutatásban helyet kell adnunk az eddig mintegy kiközösített vallásos elképzelések jogosságának, amik ugyan ma is csak a *sejtés*, a *ráézés* és intuíció formájában érhetők tetten, amely kategóriák azonban a tudományban is egyre nagyobb teret követelnek maguknak. Az idetartozó *misztérium* nem más, mint valami teljességében megfejthetetlen, elmondhatatlan, titokzatos létezésre irányuló *sejtés*, de lehet *megvilágosodás* vagy *felismerés*, *megettérés*, valamely létezésben, Istenben hívó *meggyőződés*, azaz hit. („Jól csak a szívével lát az ember!”)

Az élő világ szelleme – benne az ember hatalma – létezik, de tudatában kell annak is lennie, hogy ezzel a hatalommal **nem élhet vissza!** E „hatalom” mindennapos megjelenési formája a közvélemény formálása, aminek sok útja és módja ismeretes. Szellemi életünket nagyban befolyásolja **tu-datunk.** Az „anyagi, élő test” saját késztetéseit (éhség, szomjúság, vizelési inger, szexuális vágy stb.) jelzi, de a szellem nem feltétlenül engedelmeskedik. Ebből származik az önmérséklet, önuralom, önfejelem, viselkedéskultúra stb. **A szellem tehát kontroll alatt tartja a testet, ám az esetek többségében az anyagi élő test és a tudatos szellem közt harmonikus összhang van.** Ez – egyebek mellett – azt jelenti, hogy – patológiás helyzetektől eltekintve – nem fordulhat saját anyaga ellen. A harmonikus együttműködés példája pl. a szerelem, aminek vannak anyagi (humorális) kísérői, amik azonban nem okai, hanem következményei a szerelemnek. Nem azért szerelmes valaki, mert szerelmi „boldogsághormonok” felszaporodtak, hanem azért termelődnek ezek, mert az illető szerelmes. („Szellemeleg” nyilván egy nekem rokonszenves lénybe és nem egy vasorrú bábába szeretek bele, s a „szerelemi boldogsághormonok” csak ezt követően lépnek működésbe.) De felemlíthetnénk egy ellenkező – napjainkban aktuális, talán provokatív – konkrét gyakorlati példát is. Ismeretes, hogy létezik olyan anomália, amelyben paradoxonként valaki anatómiailag férfi, de pszichésen nőnek érzi magát, ezáltal a szellemi (pszichológiai) tudat mintegy felülírja a materiális valóságot. Etikailag vitatható ezen transz-neműek megítélése. Elfogadásra, kezelésre vagy éppen megdicsőítésükre van-e okuk vagy szükségük? (Ennek eldöntése most nem a mi feladatunk.) Ha egy anatómiailag férfi szellemeleg nőnek érezheti magát, férfi létének „bizonyítékai” a nemi szervei, viszont lehetséges, hogy ugyanakkor bizonyos hor-

8 A tágabb értelemben vett szellemtudományok a természettudományok párjaként értelmezhetők.

9 A Biblia a Teremtés könyvével kezdődik. Első mondatai azt közlik, hogy már a teremtés kezdetén a sötétségben „Isten lelke lebegett a vizek felett.” Isten – a keresztény felfogás szerint – a Biblia révén részlegesen kinyilatkoztatta magát, sőt az egyetlen olyan Isten, aki Jézusként emberi alakot öltve megismertette önmagát.

monális értékek inkább női mivoltára utalnak. Ám ezek az értékek is feltehetően a szellemi meggyőződés (megváltozott mentális működés) „alárendeltjei”. (Nem azért érzi magát nőnek, mert esetleges női hormonjai ezt sugallják, hanem azért magasabb a női hormonszintje, mert nőnek érzi magát.) Ismeretes pl. a kutyák ún. „álterhessége” (úgy „érzi”, hogy terhes), melynek során akár a tejelválasztás is bekövetkezhet.

Az univerzumban létező, eddig általunk ismert **emberi szellem szabad, elvileg korlátlan, de nem tévedhetetlen**. Az emberi szellem (lélek?) kivételes képessége, sőt kötelessége a mérlegelés, a kritika, az etikai választás lehetősége, amire hathatnak ugyan külső tényezők, de végül is **mindenki saját egyedi gondolkodásával sáfárkodik. Ez az egyén, de a társadalom nagy felelőssége!** Annál inkább is, mert a szellem hatásai ma már nem csak az emberiség kisebbségi elitjét, hanem a többséget (a közvéleményt) is érintik. Tudatos célzatos, kemény harc folyik a tömegtudat (tömegszellem) megnyeréséért. Éppen ezért **kritika nélkül semmiféle véleménydiktatúrának sem szabad behódolni**. Etikai elveinket és cselekedeteinket tudásunkra és világnézetünkre alapozva, az általunk megismert és elfogadott igazságnak, értékrendnek megfelelően kell gyakorolnunk, indokolt esetben átértékelnünk.

KORUNK VILÁGNÉZETI ZÜRZAVARA AZ EGÉSZSÉGÜGYI ETIKÁBAN

A szellem befolyása és felelőssége az élet és tudomány minden ágában tetten érhető. Saját hivatásom sem kivétel ez alól. Az eltérő világnézeti alap okán az etikai ellentétek sohasem voltak ennyire kiélezettek, mint napjainkban. Részletezésük meghaladná közleményünk kereteit, ezért csupán utalhatok néhány kérdésre. Az orvostudomány szellemi vonatkozásai (akár követelményei) mindenekelőtt az egészségügyi etikában, a gyógyítás szemléletében tükröződnek. **Az „orvosi szemlélet” az orvos – tudására alapozott, etikai indíttatású (eredményű) – gyógyítási világnézete, orvosi hite.**¹⁰

Korunk bioetikája a világnézeti pluralitás miatt ellentmondásoktól terhes. A több ezer éven át uralkodó, „tízparancsolati” erkölcsnek sok megkérdőjelezője, módosítója akadt. Ilyen vitás kérdések pl. az *abortusz*, az *eutanázia*, a *mesterséges termékenyítés*, a *lombikbébi-program*, a *béranyaság*, a *perimortális etika* kérdései, a *szervátültetés*, *újraélesztés*, sőt a *betegbiztosítás*, vagy éppen az *egészségpolitika* etikája stb. Mindegyiknek mára nagy, és ellentmondásoktól terhes irodalma van. Egyik-másiknak lehetnek akár pszichológiai filozófiai, sőt teológiai hátterei is. (Pl. mikor történik a lélek adományozása, az ún. *animáció*?) Az egészségügyi ellátásnak pl. szerintem a politikától függetlennek kellene lennie, szakmailag és etikailag megalapozott konszenzusra kellene épülnie. Az egészségügy „viszi a pénzt” (ami persze közvetve – ám nem rövid idő alatt – részben megtérül), ugyanakkor sajnos nem közvetlenül termel, legfeljebb és részben „helyreállítja” az anyagi javak termelőit. Éppen ezért az egészségügy fejlesztése nem látványos (szinte észrevétlenül nyeli a pénzt), ezért a politikusoknak nem kedvenc területe. Gondoljunk csak arra, hogy egy-egy nélkülözhetetlen műszer milliókba kerül, vagy pl. egy háziorvos csak a kiállított vények állami hozzájárulása okán naponta sok ezer Ft-ot „utal ki” az adófizetők pénzéből. Mindez nem változtat azon, hogy a társadalomnak a **beteg emberrel szemben etikai kötelezettségei** vannak.

¹⁰ Az orvosi szemléletről magam két előadást is tartottam, Szombathelyen Pető Ernő és Száron Romhányi Györgyre való emlékezés alkalmából. Utóbbi megjelent: *Emlékkönyv 2015*. Szár Önkormányzat kiadása, 2015. 30–39. old.

A gyógyítás folyamatának megannyi etikai dilemmája van. Pl. a *javallatok* kérdése, amik részben szakmai, részben etikai természetűek. Léteznek *abszolút* és *relatív* javallatok, s van, amikor egy beavatkozásnak egyszerűen nincs javallata, vagy éppen ellenjavallata van. (Az utóbbi két kategória akár össze is vonható.) Etikai kérdés, *hogymely beavatkozás csak akkor végezhető el, ha az javallt, s az elvégzéséhez szükséges feltételek adottak.* Amerikában elterjedt az ún. „második vélemény” (second opinion), ami hazánkban sok etikai problémát okozna, legalábbis eleinte. Ám minden szakmának megvannak a saját etikai kérdései is. Így pl. a saját szakterületemen, az orvoslásban aránylag újszerű *intenzív ellátásban* is. Az intenzív osztály nem a haldoklás megnyújtására létesített intézmény. Az értelmetlen intenzív kezelés javallatok hiányában lényegében *fordított eutanázia*, azaz a betegek szenvedésének meghosszabbítása, a halál idejének értelmetlen kitolása, ráadásul ezek a betegek nagyon „drágán” halnak meg. Ez persze nem azt jelenti, hogy a kilátástalannak tűnő betegekkel „nem szabad” vagy „nem érdemes” foglalkozni, új utakat keresni. Ez is etikai kérdés! Az orvos sohasem nyugodhat bele véglegesen a gyógyíthatatlanságba.

ÚTRAVALÓ-FÉLE

A történelem során – s főleg az ember megjelenése után – mindig is a szellem elsődlegessége (uralma) volt érvényben. Napjainkban, a tudomány „nyitásával” párhuzamosan a szellemi tényezők felerősödése, helyenként azoknak akár „forradalmi” hatása érzékelhető. A múlthoz képest egy gyorsan változó, eszmeiségében zavaros világban élünk, amelyben a helyes tájékozódás könnyen szem elől téveszthető. Szembetűnő a közösségek s azok identitás-tudatának „fellazulása”, a közösségekben is az *egyévre* tevődött a hangsúly. A személyes együttlétet felváltotta az „okostelefonok világa”, az „*együtt vagyunk, de csak távolról*” paradoxonja, egy újfajta közösségi lét kialakulása. Magunkat a „szabdsággal” áltatva nem vesszük észre, hogy egzisztenciálisan soha nem voltunk annyira függő helyzetben, mint napjainkban. Az információs dömping, a tömegtájékoztatás, a felgyorsult, megváltozott életvitel, a szabadabbá, egyszerűbbé, olcsóbbá váló mozgás- és közlekedési lehetőség, a sokféle okból folyamatosan „megbolygatott” (megzavart) állapotban élő társadalom kedvező talajt kínál az uralkodóvá váló **bűn**, s főleg a **hazugság** befogadására. *A természet nem hazudik (nem is tud hazudni!), ám a tudatával visszaélő ember annál inkább.* Hazugságon korábban szinte csupán az igazság tagadását, megmásítását értették. Ma, tágabb értelmében benne foglaltatnak a tömegkommunikációs eszközök torzításai, a reklámok nyílt félrevezetései, túlzásai, az „ingyenesség” ígéretével kezdődő rászedés, a „főnyereménnyel” való csalás lépére csalás, a kereskedelmi félrevezetés, a szerelőként bekéredztkedő bűnözés, az adott szó, a házassági hűség megszegése, sőt a megvesztegetés, vagy az azzal való gyanúsítás, illetve mindezek megalapozatlan tagadása stb. A – szovjet mintára – egymást ölelgető, csókoló politikusok sem őszinték. Ezzel szemben „*az igazság szabaddá tesz*” (Jn 8,32), míg a megtevesztett ember a hazugság fogságában vergődik. (Pl. tv nézés közben olykor kénytelenek vagyunk reklámot is nézni.) **Hazug világban élünk!** Mindez megannyi, akár napi kihívást, hamis illúziókban való hitet és tévutakat jelent, amik megzavarhatják értékítéleteinket, világnézetünket, s ekként etikai magatartásunkat is. A kártékonyásnak kimeríthetetlen a választéka!

Felborult és sokszerűvé vált az értékrend, ezért maga **az etika is válsággal küzd**. Ebben a válságban **minden igaznak (helyesnek) láttatható, de mindennek az ellenkezője is**. Éppen ezért, talán soha nem jelentett akkora lelkiismeretbeli felelősséget etikai krédónk és magatartásunk helyes megválasztása, mint napjainkban. Bizonytalanná váló világunkban (jövőnkben) elengedhetetlen, hogy szilárd alapra és helyes világnézetre építsük tudásunk birtokában választott etikai magatartásunkat, s ebben meríthetünk a tudatalatti *intuició* és a *sejtés* birodalmából is. Saját megítélésem szerint az évezredekre visszatekintő, alapelveiben változatlan, ám a történelem során finomodott, kristályosodott **zsidó–keresztény erkölcsiség, a „tízparancsolati” együttélés, az Isten- és felebaráti szeretetre épülő világnézet** ma is a legjárhatóbb, legeredményesebb útnak kínálkozik. *Még azoknak is, akik nem Isten-hívők!*¹¹ Példaként szolgáló életvitelünket tudatosan és következetesen e szellemiséghez kell igazítanunk. Bölcs Salamon – írásom kezdetén hivatkozott – dilemmája ma időszerűbb, mint valaha.

Világunk legcsodálatosabb létezője az ember. Szolgáljuk őt és egymást, vagyis közösségünket (családunkat, hazánkat, ám az egész emberiséget és a természetet is) etikailag átélte tudatossággal, igazsággal és szeretettel. **Etikus magatartásunkkal, világnézetünkkel járjunk hozzá unokáink túléléséhez!**

11 Ferenc pápa szerint a „tíz parancsolat” voltaképpen nem egy zsarnok tiltó *parancsai*, hanem egy óvó *atya jóra intő szerető szavai*, amik „szabaddá” tesznek (*Új Ember*, 2018. jún. 28. 2. old.).